

Токтогулова Г.Т.

КӨЧМӨНДӨРДҮН ТИЛИ

Токтогулова Г.Т.

ЯЗЫК КОЧЕВНИКОВ

G. T. Toktogulova

NOMAD LANGUAGE

УДК: 81-057.66

Бул илимий макалада көчмөн элдин тилинин тарыхына илимий анализ жасалды. Көчмөндөрдүн тилдик эволюциясынын доорлору көрсөтүлдү. Адамзаттын негизги байланыш каражаты болуп саналган тилдин мааниси чечмеленди. Ошондой эле көчмөн элдер азыркы күнгө жеткирген тил бүгүнкү күндүн көйгөйлүү маселеси экендиги белгиленди. Тил маселесинин тарыхы адамзаттын жаралуу тарыхы менен байланышта. Ал эми адамзаттын жаралуусу болсо, биздин заманга чейинки мезгилдерден башталып, азыркы күнгө жеткен маалыматка ылайык, Алтай жана башка мейкиндиктерде кездешкен тарыхый издер эң байыркы уруулар жөнүндөгү маанилүү маалыматтарды айтууга болот. Мына ушул уруулар тарых барактарына талаа турмушунда жашагандар же көчмөндөр феномени деп киргизилген. Байыркы тарыхты тактоо азыркы күн үчүн бир топ түйшүктүү болгондуктан, изилдөөнүн чегине жете элек мындай проблемалар илимий изилдөөнүн актуалдуулугунан кабар берет.

Негизги сөздөр: тил, көчмөн, жашоо, салт, тарых, эволюция, доор, салттык билим, улут, нрава, мораль, кубулуш, маданият, цивилизация.

В этой научной статье сделан научный анализ истории языка кочевых народов. Были показаны периоды эволюции языка кочевников. Было интерпретировано значение языка которое является основным способом общения человечества. А также обозначено, что язык, который сохранили кочевники до наших дней является проблемным вопросом. Вопросы о языке связаны с историей возникновения человечества. Информация о возникновении человечества дошедшая до наших дней говорит о том, что следы истории которые встречались на Алтае и других регионах передают важную информацию о самых древних родовых общинах. Эти роды в страницах истории отмечены как земледельцы или феномен кочевники. Так как точное изучение древней истории является трудным в наши дни. Такие проблемы которые ещё не достигли полного изучения говорят о проблематичности научного исследования.

Ключевые слова: язык, кочевник, жизнь, традиция, история, эволюция, период, традиционное знание, нация, нрава, мораль, явление, культура, цивилизация.

The language of nomads. The history of language of nomads was scientifically analyzed in this article. We showed the language evolution periods of nomads. The meaning of language which is the basic way of communication of mankind was interpreted. The nomadic language that has a old history was noted as an actual question of nomads. And also the language of which the nomads preserved to this day was noted as an urgent issue of our time. The history of the question of language is connected with the history of the birth of mankind. Information on the birth of mankind that has survived to this day suggests that the traces of history that met in the Altai and

other regions convey important information about the most ancient kinds of society. These births in the pages of history are marked as farmers or a phenomenon of nomads. Since an accurate study of ancient history is difficult in our day. Such problems, which have not yet reached full study, speak of the problematic nature of scientific research.

Key words: language, nomad, life, tradition, history, evolution, period, traditional, knowledge, nation, morality, phenomenon, culture, civilization.

Азыркы мезгилде тарыхты жаңы көз карашта карап чыгуу маселелери колго алынып, көптөгөн илимдердин изилдөө объектисине айланууда. Мына ушундай илимий изилдөөгө муктаж болгон темалардын бири бул тил маселеси. Тил маселесинин тарыхы адамзаттын жаралуу тарыхы менен байланышта. Ал эми адамзаттын жаралуусу болсо, биздин заманга чейинки мезгилдерден башталып, азыркы күнгө жеткен маалыматка ылайык, Алтай жана башка мейкиндиктерде кездешкен тарыхый издер эң байыркы уруулар жөнүндөгү маанилүү маалыматтарды айтууга болот. Мына ушул уруулар тарых барактарына талаа турмушунда жашагандар же көчмөндөр феномени деп киргизилген. Байыркы тарыхты тактоо азыркы күн үчүн бир топ түйшүктүү болгондуктан, изилдөөнүн чегине жете элек мындай проблемалар илимий изилдөөнүн актуалдуулугунан кабар берет.

Эми көчмөндөр феноменине кайрылсак, көчмөндөр Тоолуу Алтай, Сибир жана Борбордук Азияны мекендеген байыркы элдер. Булар жөнүндөгү маалыматтар улуу сүрөтчү Н.К. Рерихтин энциклопедиялык дептеринде “ачылбаган кенч катары” [1, 39-б.] белгиленген. Мындай көчмөңчүлүк турмуштун издери азыркы Казакстан, Алтай, Монголиядан кездешери тууралуу баяндаган окумуштуу көчмөндөрдүн кыймылы тууралуу жогоруда аты аталган сүрөтчүнүн пикирине мындайча шилтеме жасайт: “түштүк-орус талааларынан жана түндүк Кавказдан талаа областары аркылуу Семипалатинск, Алтай, Монголияга түз сызык жүргүзүлө, андан соң элдердин кыймылынын негизги артериясынан адашпас үчүн түз сызыкты андан ары түштүккө бургула” [2, 8-б.].

Демек, жогорудагы маалыматтан көчмөн элдер мына ушундай чоң мейкиндикти мекендегендиги көрсөтүлүүдө. Көчмөндөрдүн тарыхын аздыр-көптүр чагылдырган башка тарыхый эмгектерде да алардын көчмөн турмушта жашагандыгы, чоң аймакты жер-

дегендиги, бир жерден экинчи жерге көчүп жүргөндүгү баяндалат. Кээ бир илимпоздордун эмгектеринен белгилүү болгондой көчмөндөр жаратылышты өздөрүнүн турмушуна ылайыкташтырбастан, өздөрү табиятка ылайыкташып жашашкан. Тактап айтсак, тарых беттеринен белгилүү болгондой, алардын жашоо тиричилиги, колдонгон буюмдары жаратылышта өз изин калтырган. Ошондой эле көбүнчө малчылык менен кесиптенген көчмөн эл ошол чарбаны өнүктүрүүгө ылайыкташкан аймактарда көчүп жүрүшкөн жана ошондой эле алардын жашоо турмушунда колдонуучу буюмдарынан кийим кечесине чейин көчүп жүрүүгө ыңгайлуу болгондугу белгилүү. Мындай салттык өзгөчөлүк боюнча В.М. Массон: “талаа турмушундагы салттар азыр да монгол, казак, башкыр, хакас, калмак жана башка көптөгөн элдердин маданий турмушунда дагы эле кездешет деп белгилесе”, Г.Жаманкулова: “В.М. Массон мисал келтирген элдердин тизмесине кыргыздарды да кошууга болот, анткени талаа турмушундагы ошондой эле салттар казактарда, башкырларда жана башкаларда гана эмес, кыргыздардын турмушунда да кийинки мезгилдерге чейин эле сакталып келгендиги белгилүү” [2, 11-б.] деген жогорудагы автордун пикири менен кошулууга болот. Эми ар кандай элге ошондой эле көчмөндөргө таандык болгон тил маселесине кайрылсак, тил – адамзаттын байланыш каражаты катары негизги функцияны аткарган белгилердин системасы. Соңку мезгилдерде тил маселеси жалаң гана лингвистиканын изилдөө объектиси болбостон, ошондой эле логиканын, семиотиканын, тарыхтын жана философиянын да изилдөө объектисине айланып олтурат. Философиялык аспектиде тилдин функциясы – түшүнүү, түшүндүрүү, өз ара мамилелерди өркүндөтүү, коомдук түзүлүштү аныктоо болуу менен, адамдардын ортосундагы коммуникациялык башкы каражат болуп кызмат өтөйт. Ал эми тарыхый аспектидеги тилдин маанисин чечмелеген окумуштуу О.Л. Сумарокованын аныктамасы боюнча: “язык – сложнейший общественно-политический феномен, несущий в себе огромную функциональную и ролевую нагрузку, реализуемую как в оптимизации культурно-коммуникативных процессов, обеспечивающих стабильное развитие отдельно взятого этнического социума, так и в регулировании культуры межэтнического взаимодействия – одного из ключевых факторов национальной безопасности” [3, 6-б.] деп берилет. Ошондуктан, көчмөн тили да ошол доордогу элдердин өзгөчөлүгүн, маданиятын, тарыхын жана руханиятын чагылдырган негизги көрсөткүч болуп эсептелген. Көчмөн элдердеги тилдик маданият-алардын жана алар жашаган коомдун жетишкендиктери, коомдук прогресстеги ар кандай өзгөрүүлөрү, бурулуштары катары сыпатталат. Ошондой эле башка уруулардын таасири астында жаңы сөздөр, жаңыча идеологиялык жаңылыктар көчмөн тилинде да орун алгандыгын белгилей кетүүгө болот.

Демек, биздин ата-бабаларыбыз болуп саналган көчмөн эл сүйлөгөн тил дүйнөнү таанып билүү функциясын аткарган. Көчмөндөрдүн ой жүгүртүүсүнүн, жашоо формасынын көрүнүшү болуп саналган тил алардын аң-сезимдик калыптануусунда чоң роль ойногон. Көчмөн тили көчмөндөрдүн топтолгон салттык билимдерин сактап, аларды азыркы муунга өткөрүп берүүдө негизги каражат катары кызмат кылган. Тилдин жардамы менен көчмөндөрдүн конкреттүү ой-жүгүртүүлөрү ишке ашкан. Мындан сырткары байыркы көчмөндөрдүн тарыхы петроглифтер, менгирлер, балбалдар, башкача айтканда адамдардын таштан жасалган тулкусу, дөбөлөр таш эстеликтеринде, жерде жана сүйлөгөн тилинде сакталып калган. Эми көчмөн элдердин тилдик өзгөчөлүгүнө токтолсок, жогорудагы автордун маалыматына ылайык, [2, 69-б.] хунн доорунан мурун Алтай доору болгон. Алтай эзелтеден бери эле байыркы көчмөндөрдүн улуу көчүнө күбө болуп келген. Түрк тилдүү элдердин тарыхы жана алардын тилдеринин өнүгүү процесси бири-бири менен тыгыз байланыштуу. Түрк элдеринин башатында алтай тилдери турган. Алтай доорундагы элдер жана алтай тил биримдиги тууралуу даректүү фактылар жок болсо да, изилдөөчүлөрдүн бул маселе жөнүндөгү гипотезалары бар. “Азия элдеринин тарыхы боюнча маалыматтардын, ошондой эле түрк, монгол, тунгус-манчжур тилдерин салыштырма тарыхый жактан иликтөөлөрдүн (М.А. Кастрен, В.В. Бартольд, В.В. Радлов, П.М. Мелиоранский, С.Е. Малов, Б.Я. Владимирцов, Г. Рамстедт, В. Котвич, К. Гренбек ж.б.) натыйжасы – тилдеринин өнүгүү процессиндеги (эң байыркы доордогу примитивдүү грамматикалык түзүлүштөгү тилдерден баштап азыркы мезгилге чейинки) алты негизги доорду (негизги тилдик жалпылыктары боюнча) аныктайт” [4, 28-б.] деген Н.А.Баскаков төмөндөгүдөй бөлүштүрөт. Биринчи алтай доору, экинчи хунн доору (б.з. V кылымына чейин), үчүнчүсү байыркы түрк доору (V-X кылымдар), төртүнчүсү орто түрк доору, же негизги түрк урууларынын тилдеринин өнүгүү жана калыптануу доору (X-XV кылымдар), бешинчиси жаңы түрк доору же элдердин тилдеринин өнүгүшү жана калыптанышы (XV-XIX кылымдар), алтынчысы эң жаңы доор (XX кылымдан башталат). Мына ушул классификация түрк элдеринин жана анын тилдеринин жалпы өнүгүш эволюциясын толук чагылдырып турат деген пикирге кошулууга болот.

Демек, көчмөн турмушта жашаган биздин ата-бабаларыбыз канчалаган кылымдарды карытып, өз тилин унутпастан, азыркы муунга чейин жеткирди. Көчмөн элдер аздектеп азыркы муунга тапшырган тилди сүйүп, анын келечеги үчүн кам көрүү азыркы муундун зарыл милдеттеринин бири экендигине карабастан, азыр ааламдашкан дүйнөдө улуттук көп тилдердин жоюлуп баратышы адамзаттын негизги көйгөйлөрүнүн бирине айланды. Экологиялык, моралдык жана экономикалык кризистер менен катар

тилдерди сактап, өнүктүрүү да бүткүл дүйнөлүк адамзатты түйшөлдүргөн көйгөй болуп калды. Азыркы тапта негизинен үстөмдүк кылган 5-6 тил өнүгүп, алардын ортосунда көп байыркы улуттук тилдер атаандашууга туруштук бере албай жок болуп кетүүдө. Ошондуктан, улут өзүн сактап калыш үчүн эң оболу тилди сактап калышы керек деген ойлор көп айтыла баштады. Тилдин экзистенциясы, же коомдо кызмат аткарып турушу азыркы кезде зор философиялык көйгөйгө айланып, ар улуттун бар же жок болуп кетүү перспективасын аныктаган руха-

ний-нравалык факторго айлангандыгын [4, 20-б.] танууга болбойт.

Адабияттар:

1. Шапошников Л.В. От Алая до Гималая. Международный центр Рерихов. - М.: Мастер банк, 1998. - 39-бет.
2. Жаманкулова Г. Кыргыздардын жана кыргыз жазуусунун тарыхы. - Б.: "Улуу тоолор", 2014. - 8,11,69-беттер.
3. Сумарокова О.Л. Эволюция языковой политики Российской империи в Туркестанском крае (по материалам Кыргызстана). - Б., 2015. - 6-бет.
4. Тогусаков О.А., Жумагулов М.Ж., Байбосунов К.С. Философия. - Б., 2007. - 5-6-20-беттер.

Рецензент: к.и.н., доцент Халматов К.